

Fra paladsøkonomier til bystater:

Bronzealderkollapset i det ægæiske område

Bronzealderens mykenske paladsøkonomier er de første europæiske statsdannelser, vi for alvor kan sige noget om. Der var tale om samfund, som var kendetegnet ved massiv politisk og økonomisk ulighed. Paladsøkonomierne brød sammen omkring år 1200 f.v.t. i det, der måske er europahistoriens største samfundskollaps. Sammenbruddet efterlod plads til de græske bystater, som vi kender fra omkring 800 f.v.t., efter et 400 år langt mellemstilstand vi ved meget lidt om. Denne artikel viser, hvordan naturkatastrofer og militærteknologi synes at have spillet en afgørende rolle i disse udviklinger, der vendte op og ned på det politiske system, statsadministrationen og samfundsøkonomien, og som fortæller os interessante ting om politik og forvaltning i almindelighed. Artiklen er en bearbejdet version af to kapitler fra forfatterens nye bog, *Historien om Europa* (Djof Forlag).

De græske paladsøkonomier

Bronzealderens græske konge- og fyrstendømmer, de mykenske paladsøkonomier, der eksisterede i perioden 1700-1200 f.v.t., er de første europæiske statsdannelser, vi for alvor ved noget om. Vores viden bygger ud over halvmytologiske fortællinger såsom Homers *Iliaden* på arkæologiske fund, Linear B-inskriptioner fra perioden efter 1450 f.v.t. og spredte henvisninger i henholdsvis hittitiske og egyptiske kilder (se Cline 2013; 2021; Price & Thonemann 2010).

Paladsøkonomien var kendetegnet ved en massiv politisk og økonomisk ulighed. Den tyske sociolog Max Weber beskriver med et lån fra Aristoteles paladsøkonomien som en *oikos*, en husholdningsøkonomi bredt ud til hele samfundet, hvor en despotisk magthaver (at ligne med en streng familiefader) styrede staten som en kommando- eller planøkonomi (Finer 1996: 120-122). Det klassiske eksempel, der har lagt navn til hele perioden, er Mykene på Peloponnes, i *Iliaden* det "guldtrige Mykene", hjemstavn for grækernes overkonge, Agamemnon.

Forskere har forsøgt at anslå økonomiske ulighedsniveauer ved at sammenligne skeletter i mykenske kongegrave med skeletter fra andre grave i samme periode. I skeletter fra den mykenske periodes begyndelse i det 17.

århundrede f.v.t. er gennemsnitshøjden for mænd i kongegrave 172,5 cm, mens den er 160,1 for kvinder. I ikke-kongegrave er gennemsnitshøjden for mænd 166,1 cm, mens den er 153,5 for kvinder. For begge køns vedkommende er skeletterne i kongegravene altså omtrent 6,5 cm højere. Disse højdeforskelle vidner om, at almindelige mennesker regelmæssigt har været underernærede i løbet af deres opvækst (Boix 2015: 190).

Et andet vidnesbyrd om uligheden i disse samfund finder vi i Linear B-skriften, en stavelsesskrift, der blev brugt til at skrive en tidlig form for græsk, og som synes at have været forbeholdt en lille kreds af administratorer i paladserne. Ingen andre har tilsyneladende kunnet læse eller skrive. Ifølge oldtidshistorikere er det under 1 procent af befolkningen, der har mestret Linear B; ikke overklassen selv, men deres skrivere, datidens embedsmænd, og de har tilsyneladende udelukkende brugt skriften til bogføring, en uundværlig del af paladsøkonomien.

Det store bronzealderkollaps

De mykenske paladsøkonomier forsvandt i det, der til dato er europahistoriens nok største politiske, økonomiske og sociale kollaps. Det fandt sted omkring år 1200 f.v.t., og det ramte ikke kun det ægæiske område, men hele Nærorienten. I kilderne finder vi vidnes-

Af Jørgen Møller,
professor, Institut for
Statskundskab,
Aarhus Universitet

” De mykenske paladsøkonomier forsvandt i det, der til dato er europa-historiens nok største politiske, økonomiske og sociale kollaps.

byrd om voldsomme katastrofer, i form af hungersnød og kamphandlinger. En stribe af det østlige Middelhavs store byer er på meget kort tid blevet ofre for flammerne.

Traditionelt har man forbundet disse ødelæggelser med de gådefulde havfolk, en eller flere grupper af bevæbnede krigere, der kom sejlene og erobrede og ødelagde paladserne og paladsøkonomien. Vi har skriftlige kilder fra den sidste konge af Ugarit i det nuværende Syrien, der fortæller, hvordan hans byer er blevet erobret og brændt ned af hærfolk, der er ankommet i skibe, og som trygler en anden konge om at sende forstærkninger (Cline 2021: xix). Ugarit selv blev ødelagt i 1180 f.v.t., og i Grækenland blev paladset i Pylos – i *Iliaden* den gamle kong Nestors stad – brændt ned omkring samme tid. Når så mange Linear B-inskriptioner har overlevet frem til i dag, skyldes det netop, at de bagte lertavler er bevaret for eftertiden. Ellers var kutymen tilsyneladende, at de blev gemt et år og efterfølgende rensat rene med vand for at blive genbrugt til nye optegnelser (Price & Thonemann 2010: 31).

I de seneste år har forskere koblet bronzealderkollapset omkring 1200 f.v.t. sammen med naturkatastrofer. Pollenanalyser og anden naturvidenskabelig forskning peger på, at store dele af Middelhavsområdet for omkring 3.200 år siden oplevede en periode med kulde og tørke, jordskælv og vulkanudbrud, der var med til at trække tæppet væk under datidens middelhavssamfund (Cline 2021). Det virker til, at det var disse naturkatastrofer, der satte havfolkene i bevægelse og svækkede de gamle civilisationsområder, så de var lette ofre for erobring. I så fald er den virkelige skurk bag ødelæggelserne naturkatastrofer, der skabte krig og anarki.

Middelhavsområdet var i den sene bronzealder ifølge oldtidshistorikere et internationalt samfund, hvor handelen blomstrede, og hvor konger og fyrster stod i diplomatisk kontakt med hinanden (Cline 2021). Dette internationale samfund forsvandt meget brat omkring

1200 f.v.t. Selv Egypten, der ikke blev erobret, oplevede en voldsom økonomisk og kulturel tilbagegang i de følgende århundreder, hvor faraonerne ikke længere var i stand til at projicere magt i det nuværende Palæstina og Syrien, som de havde gjort det under det ”Nye Rige”, som vi blandt andet forbinder med Ramses-faraonerne.

Bystaternes komme

I det ægæiske område forsvinder de mykenske eliter fra det arkæologiske materiale sammen med deres paladsadministrationer og -økonomier, og bronzealderens centraliserede og hierarkiske økonomiske systemer og handelsmønstre blev opløst. Der er samtidig tegn på et voldsomt fald i indbyggertallet i det, der i dag er Grækenland (Price & Thonemann 2010).

Med paladserne forsvinder også de skriftlige vidnesbyrd. Linear B-skriften blev tilsyneladende glemt, i hvert fald stopper den brat efter 1150 f.v.t. Først knap fire hundrede år senere har vi igen inskriptioner på græsk, denne gang skrevet med en hel anden skrift, nemlig alfabetet. En skrift, der er meget lettere at bruge, og som blev anvendt i samfund, der så meget anderledes ud end bronzealderens paladsøkonomier.

Faktisk understreger historikere, at bystatsperiodens kultur, der for alvor begyndte omkring 800 f.v.t., nærmest ikke skyldte den mykenske paladsøkonomi noget. Det store bronzealderkollaps havde tilsyneladende – med oldtidshistorikerne Simon Price og Peter Thonemanns (2010: 7, min oversættelse) ord – ”visket tavlen ren”. Vi ved meget lidt om det 400 år lange mellemspil, som i den engelsksprogede forskningslitteratur bliver omtalt som ”the Greek Dark Ages”. Men i den efterfølgende periode har vi et rent overflødhedshorn af skriftlige og arkæologiske kilder.

Et slående tegn på den nye lighed er, hvor mange grækere i bystatsperioden der beherskede alfabetet. Hvor over 99 procent af alle grækere i bronzealderens samfund var analfa-

beter, tyder forskningen på, at en betragtelig del af de mandlige grækere i bystaternes tidsalder kunne læse og muligvis også skrive. Den amerikanske historiker William McNeill (2009[1963]) har talt om en veritabel demokratisering af skriften: Alfabetet underminerede statsadministrationens monopol på at føre skriftlige optegnelser.

I bystaten Athen synes flertallet af borgerne at have kunnet deres alfa, beta og gamma. Dommen ostrakisme – forvisning – blev således effektueret ved at lade deltagerne på folkeforsamlingen indridse et navn i potteskår. Den britiske sociolog Michael Mann (1986: 207) bruger et datidigt skældsord til at illustrere, at selve det at være analfabet blev brugt nedsættende: ”Han kan hverken læse eller svømme” – så bliver det ikke værre i den havvendte bystat Athen.

Militærteknologi og politisk udvikling i oldtidens Grækenland

Den nye lighed skyldtes også ændringer i våbentechnologien. Bronze var et dyrt og knapt materiale, der gav eliten – en lille krigerkaste øverst i samfundspyramiden – et voldsmonopol. Jernalderens komme udlignede den politiske magt, fordi jern var billigere og lettere at fremskaffe.

Jernproduktion spredte sig i perioden 1200-800 f.v.t., altså i århundrederne efter bronzealderkollapset, hvor bystatskulturen langsomt spirer frem. Jerntechnologien førte til økonomisk udvikling i regnvandede områder, hvor det var nødvendigt at gå dybt i jorden – i modsætning til floddalene i Den Frugtbare Halvmåne, hvor civilisationens vugge stod (se Mann 1986; Finer 1996). Men frem for alt havde det nye metal militær betydning.

Michael Mann (1986: 197) kontrasterer de politiske konsekvenser af stridsvognene, der var datidens supervåben indtil jernets fremkomst, med den infanterikrigsførelse, som

det nye metal tillod. Hvor stridsvognene skabte rigide statusforskelle – ifølge Mann var det sejrende indoeuropæiske stridsvognskrigere, der lagde grundstenen til det indiske kastesystem – skabte jernvåbnene demokratiske strukturer, hvor frie bønder, der pløjede deres egne marker, havde politisk medbestemmelse.

Max Weber så jernvåbnenes fremkomst som forudsætningen for bystaterne i almindelighed og for det, der er blevet kaldt ”hoplitforfatningen” i særdeleshed – altså det forhold, at den politiske magt i jernalderens Grækenland mange steder lå hos den bevæbnede fodsoldat, hoplitten, og ikke hos et rytteraristokrati eller en kongemagt. Dette svarer til en form for middelklassestyre, fordi hoplitudstyr på den ene side var bekosteligt, men på den anden side ikke så dyrt, at kun eliten kunne byde ind.

Jernet gjorde det muligt at ikklæde infanteri primitive rustninger, så fodfolket kunne modstå pileregneren fra fx en sværm af stridsvogne uden at bryde række. De græske hoplitter kæmpede i en falanks, en kompakt enhed, hvor hver soldat garanterede for sidemandens beskyttelse med sit skjold, hoplon. Samfundsforskere har set dette som en militær spejling af bystaten, fordi den nye militærteknologi hvilede på solidaritet soldaterne imellem – hvilket forudsatte en form for politisk medbestemmelse (Mann 1986: kapitel 7).

Også andre militærteknologiske udviklinger havde politiske konsekvenser i bystaternes Grækenland. Allerede Aristoteles hæftede sig ved, at Athen bevægede sig væk fra ”hoplitforfatningens” middelklassestyre og over imod et mere rendyrket demokrati (i hans optik et pøbelvælde ved de fattige), i takt med at de athenske krigsskibe, trierer, blev en stadig vigtigere del af bystatens militær. De mindre-bemidlede athenske borgere kunne ikke bære hoplitudstyr, men de kunne bemane

” Hvor over 99 procent af alle grækere i bronzealderssamfundet var analfabeter, tyder forskningen på, at en betragtelig del af de mandlige grækere i bystaternes tidsalder kunne læse og muligvis også skrive.

” Politiske embeder blev udfyldt via lodtrækning, ikke valg. Lodtrækning var i grækernes øjne det eneste sande demokratiske princip, dels fordi det tillod gudernes vilje at råde, dels fordi det forhindrede aristokrati

krigsskibene. Skibsbesætningerne udgjorde demokraternes magtbase, og statsmænd såsom Themistokles betalte dem tilbage ved at give dem vederlag for at tjene som jurymedlemmer i domstolene.

Antikkens direkte demokrati

Der var demokratiske forfatninger i mange græske bystater, men vi ved klart mest om det athenske demokrati, fordi så mange af de overleverede skriftlige kilder beskæftiger sig med denne bystat (se Hansen 1991; Cartledge 2011). Der var der tale om et direkte styre ved borgerne, ikke et repræsentativt demokrati. Alle mandlige borgere havde politiske rettigheder, mens kvindelige borgere var ekskluderet, ja, faktisk havde kvinderne færre rettigheder i det demokratiske Athen end i det oligarkiske Sparta. Frie mænd uden borgerret havde heller ingen lod i demokratiet – og det samme gælder Athens mange offentlige og private slaver.

Blandt de mandlige borgere hvilede demokratiet på et tilfældighedsprincip: Politiske embeder blev udfyldt via lodtrækning, ikke valg. Lodtrækning var i grækernes øjne det eneste sande demokratiske princip, dels fordi det tillod gudernes vilje at råde, dels fordi det forhindrede aristokrati (at vælge de ”bedste”, *aristoi* på græsk). Undtagelsen var de allervigtigste poster, herunder som general og nogle af de tungeste finansposter, hvor atterne fraveg lodtrækningsprincippet for at sikre sig kompetente udnævnelser.

Der var altså intet formelt skel mellem folkestyre og embedsapparat. Men bystaten Athen rådede over nogle tusinde offentlige slaver, såkaldte *dèmosioi*, der både foretog tarvelige opgaver såsom sanitet og bidrog med ekspertviden i et politisk system forestået af amatører. De offentlige slaver bistod fx Athens dommere, førte opsyn med sølvindholdet i mønter og med mål og vægte og hjalp med at organisere møder på folkeforsamlingen. Den franske filolog Paulin Ismard (2017: 13, min over-

sættelse) kalder de offentlige slaver en ”tredjeparts garanti for den offentlige orden”. Det direkte demokratis storhedstid daterer sig til det, vi normalt kalder den klassiske periode (500 f.v.t.-323 f.v.t.). I første halvdel af det fjerde århundrede f.v.t. synes to femtedele af alle græske bystater at have været demokratier, og tallet var tilsyneladende endnu højere i det andet århundrede f.v.t. Men mod slutningen af den romerske kejsertid synes de græske demokratier endegyldigt at være forsvundet (Hansen 2009: 16-17).

Bystatskulturen i Hellas førte til spektakulære velstandsstigninger, denne gang meget mere spredt i samfundet end under bronzealderens paladssøkonomier. Omkring 400 f.v.t., hvor den græske eller hellenske verden husede næsten 1.000 uafhængige bystater, havde velstanden nået et niveau, der betød, at den samlede ægæiske befolkning tilsyneladende var større end på noget tidspunkt før det 20. århundrede (Price og Thonemann 2010: 123). Bronzealderkollapset – sandsynligvis udløst af klimaforandringer – lagde således kimen til ny velstand og nye politiske styreformers; men først efter en næsten fire hundrede år lang nedgangsperiode, som vi ved meget lidt om.

Oldtidens ægæiske samfundsudviklinger viser, at politiske og økonomiske katastrofer stundom har levet op til ordets oprindelige betydning, ”vendepunkt” (af oldgræsk *κατά*/katá, om, mod, ved, og *στροφή*/strophé, omdrejning). Samfundsmæssige kollaps bærer kimen til fremgang, fordi de udligner magtstrukturer. Bystaterne og specielt de direkte demokratier kunne dårligt være mere forskellige fra de mykenske paladssøkonomier, der gik forud. Sammenligningen mellem de to styreformers viser, hvor stor en variation, der har været i forvaltning og politik historisk set, men også at visse temaer – fx principalers forsøg på at holde styr på deres agenter – er et almengyldigt træk ved de menneskelige samfunds historie, i hvert fald siden de første staters komme.

” Bystatskulturen i Hellas førte til spektakulære velstandsstigninger, denne gang meget mere spredt i samfundet end under bronzealderens paladssøkonomier.

Litteraturliste

- Cartledge, P. (2011). *Ancient Greece: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Cline, E.H. (2013). *The Trojan War: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Cline, E.H. (2021). 1177 B.C.: *The Year Civilization Collapsed*. Princeton University Press.
- Boix, C. (2015). *Political Order and Inequality: Their Foundations and Their Consequences for Human Welfare*. Cambridge University Press.
- Finer, S.E. (1996). *The History of Government I. Ancient Monarchies and Empires*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, M.H. (1999). *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes* (4. udg.). Oxford University Press.
- Hansen, M.H. (2009). "Democratic Freedom and the Concept of Freedom in Plato and Aristotle." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 50, 1–27.
- Ismard, Paulin (2017) *Democracy's Slaves: A Political History of Ancient Greece*, Cambridge: Harvard University Press.
- Mann, M. (1986). *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge University Press.
- McNeill, W. H. (2009[1963]). *The Rise of the West: A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press.
- Price, S. & Thonemann, P. (2010). *The Birth of Classical Europe: A History from Troy to Augustine*. Penguin.
- Artiklen er et redigeret tekstuddrag fra Jørgen Møllers bog *Historien om Europa: Migration, naturkatastrofer, tro, økonomi og politik fra fortid til nutid*. København: Djøfs Forlag, 2024.